

Λαμπρινή Σίσκου
Αρχαιολόγος, ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ.

Αιγύπτιοι θεοί στον Μαραθώνα*

ΣΤΟ ΝΟΤΙΟΤΕΡΟ ΑΚΡΟ ΤΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ, στην περιοχή του Μικρού Έλους της Μπρεξίζας, βρίσκεται το ιερό των Αιγυπτίων θεών, μέρος ενός εκτεταμένου συγκροτήματος με βαλανείο και μεγάλη ελλειψοειδή δεξαμενή, το οποίο ιδρύθηκε από τον Ηρώδη Αττικό στα μέσα του δεύτερου αιώνα μ.Χ.¹

Σύμφωνα με επιγραφή το ιερό θα πρέπει να ήταν αφιερωμένο στον Σάραππ, ενώ κυρίαρχη θέση έχει η Ίσιδα, μαζί με τον γιο τους Ώρο. Φαίνεται ότι για την ίδρυσή του ο Ηρώδης μιμήθηκε τον αυτοκράτορα Αδριανό, ο οποίος είχε κατασκευάσει Σαραπείο στην έπαυλή του στο Τινολί, έξω από τη Ρώμη, αντιγράφοντας το Σαραπείο που βρισκόταν στην πόλη Κάνωπο, στο Δέλτα του Νείλου.

Αποτελείται από έναν ορθογώνιο χώρο του κυρίως ιερού στα δυτικά και από μία πιόσχημη στοά στα ανατολικά (σχ. 1). Στο κεντρικό τμήμα του ιερού κυριαρχεί μία βαθμιδωτή κατασκευή πάνω σε άνδρηο και περιβάλλεται από έναν διάδρομο, εξωτερικά του οποίου αναπτύσσονται τέσσερα μικρότερα άνδρηα, πλαισιωμένα από δύο δωμάτια. Το κυρίως ιερό περικλείει ένας τετράπλευρος περίβολος, στην κάθε πλευρά του οποίου υπήρχε από μία μνημειώδης είσοδος υπό την μορφή αιγυπτιακού πυλώνα.

Εσωτερικά και εξωτερικά, η κάθε είσοδος πλαισιωνόταν από ζεύγος αγαλμάτων σε υπερφυσικό μέγεθος, πάνω σε βάσεις (εικ. 1). Το ένα ήταν γυναικείο και απεικόνιζε τη θεά Ίσιδα, και το άλλο ανδρικό, στον τύπο των αγαλμάτων των Φαραώ. Έχουν αποκαλυφθεί συνολικά τρία ζεύγη αγαλμάτων από το εσωτερικό της βόρει-

* [Σ-07: 06-10-2018 11:40 / Ε-40]

1. Σήμερα το Ηρώδειο συγκρότημα αποτελεί διαμορφωμένο και επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο αρμοδιότητας της ΕΦ.Α.ΑΝ.ΑΤ. Η συστηματική ανασκαφή τελεί υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, με διευθύντρια την Επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων, Δρ Ιφιγένεια Δεκουλάκου, την οποία ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση υλικού, τις πολύτιμες συμβουλές της και την εμπιστοσύνη της καθ' όλη τη διάρκεια των χρόνων που συνεργάζομαι μαζί της.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στην αρχαιολόγο Πέλλη Φωτιάδη για την άψογη συνεργασία και την αμέριστη βοήθειά της.

ας, νότιας και δυτικής εισόδου. Τα πρωτότυπα εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα (ΑΜΜ Λ1, Λ2, Λ414, Λ415, Λ545, Λ546), ενώ στον χώρο έχουν τοποθετηθεί αντίγραφά τους. Ένα ακόμη ανδρικό άγαλμα, σήμερα στην Αιγυπτιακή Συλλογή (Αρ. 1) του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βρέθηκε το 1843 στην περιοχή, εντούτοις δεν γνωρίζουμε την αρχική του θέση (εικ. 2).

Τα ανδρικά αγάλματα υιοθετούν τον ίδιο τύπο με ελάχιστες διαφορές μεταξύ τους² (εικ. 3-5). Προτάσσουν το ένα πόδι μπροστά, στη γνωστή αιγυπτιακή ιερατική στάση, φορούν στη μέση το αιγυπτιακό περίζωμα και στο κεφάλι την καλύπτρα. Η ταύτισή τους έχει δημιουργήσει έντονο προβληματισμό, καθώς δεν φέρουν κάποιο σύμβολο. Ωστόσο η θέση τους σε ζεύγη με τα αγάλματα της Ίσιδας παραπέμπει στη σύνδεσή τους με τον θεό Όσιρη.

Σύμφωνα με τον μύθο, ο θεός Γκεμπ (Γη) και η θεά Νουτ (Ουρανός) έφεραν στον κόσμο τέσσερα παιδιά, τον Όσιρη, την Ίσιδα, τον Σεθ και τη Νέφθυ. Ο Όσιρις διαδέχτηκε τον πατέρα του στον θρόνο της Αιγύπτου και παντρεύτηκε την αδελφή του Ίσιδα. Ως Φαραώ, δίδασξε τους υπηκόους του την καλλιέργεια της γης και θέσπισε δίκαιους νόμους³. Στη συνέχεια, ξεκίνησε ένα μεγάλο ταξίδι για να μεταδώσει τον πολιτισμό και στον υπόλοιπο κόσμο. Κατά τη διάρκεια της απουσίας του η Ίσιδα κυβερνούσε το βασίλειο με σταθερότητα.

Όμως επιστρέφοντας, έπεσε στην παγίδα του αδελφού του Σεθ, ο οποίος τον έκλεισε σε μία λάρνακα και τον έριξε στα νερά του Νείλου. Η Ίσιδα, μετά από πολλές περιπλανήσεις, εντόπισε τη λάρνακα και τη μετέφερε στην Αίγυπτο. Ωστόσο ο Σεθ, για να απαλλαγεί οριστικά από τον αδερφό του, τον διαμέλισε και διασκορπίσε τα κομμάτια του σε όλη την Αίγυπτο⁴.

Η Ίσιδα περιπλανήθηκε εκ νέου σε όλη τη χώρα και κατόρθωσε να βρεί όλα τα μέλη του συζύγου της εκτός από τα γεννητικά του όργανα, τα οποία είχαν φαγωθεί από το ψάρι οξύρρυγχος. Με τη βοήθεια των άλλων θεών, πέτυχε να συγκολλήσει τα μέλη του Όσιρη και, αφού πήρε τη μορφή γύπα ή γερακιού, γονιμοποιήθηκε από αυτόν, φέρνοντας στον κόσμο τον Ώρο. Τέλος τον επανέφερε στη ζωή κάνοντάς τον αθάνατο.

Έντονα επηρεασμένες από τον μύθο, οι πιο συχνές απεικονίσεις του θεού είναι μουμιόσχημες, με τα πόδια κολλημένα, στο κεφάλι να φορά το στέμμα ατέφ και τα

2. L. Siskou (2011), 79-95.

3. Για όλες αυτές τις πράξεις πήρε και την επωνυμία Ούνοφρις (=ο καλός).

4. Πλούταρχος, *Περί Ίσιδος και Οσίριδος*, 355-358, Διόδωρος Σικελιώτης, I, 15-22. Σύμφωνα με μια παραλλαγή, ο Σεθ οργάνωσε στη Μέμφιδα ένα μεγάλο συμπόσιο με απώτερο σκοπό να τον σκοτώσει. Έχοντας κατασκευάσει μια σαρκοφάγο στις διαστάσεις του αδερφού του, δήλωσε ότι θα τη δωρίσει σε όποιον από τους συνδαιτυμόνες ταίριαζε πλήρως με το σώμα του. Μόλις ο Όσιρις μπήκε μέσα στο κιβώτιο, οι συνωμότες του Σεθ σφράγισαν το σκέπασμα και το πέταξαν στα νερά του Νείλου για να καταλήξει στη θάλασσα.

χέρια σταυρωτά στο στήθος να κρατούν μαστίγιο και αγκυλωτή ράβδος⁵. Η αναγέννηση του Όσιρη οδήγησε στη σύνδεση του θεού με την ιδέα της γονιμότητας, της καλλιέργειας και του νερού. Πάνω από όλα, όμως, ο Όσιρις θεωρείται ο κυρίαρχος του βασιλείου των νεκρών. Κατ' επέκταση, ο ίδιος ο φαραώ μετά τον θάνατό του ταυτίζεται με τον Όσιρη και συνεχίζει να βασιλεύει⁶.

Κατά την Ελληνιστική εποχή ο Όσιρις υποβιβάζεται και εν μέρει αντικαθίσταται από τον θεό Σάραπν⁷. Ωστόσο, ποτέ δεν υπήρξε απόλυτη εξίσωση των δύο θεών⁸. Κατά τη Ρωμαϊκή εποχή, η λατρεία του Όσιρη ενδυναμώθηκε, όταν συνδέθηκε με τη λατρεία της Ίσιδας, χωρίς όμως να παίζει κυρίαρχο ρόλο⁹. Παρόλ' αυτά, υπάρχουν ελάχιστες πιστοποιημένες απεικονίσεις του Όσιρη στον ρωμαϊκό κόσμο, ίσως εξαιτίας μιας απέχθειας να αποδοθεί ο θεός με τη μορφή μούμιας¹⁰.

Ακολουθώντας λοιπόν την τάση της εποχής για αποφυγή της μουμιοποιημένης εικόνας του θεού, αλλά και μία σειρά πολλών αγαλμάτων με το όνομα «Οσιριακό κολοσσοί» ή «Φαραώ», τα ανδρικά αγάλματα της Μπρεξίζας φαίνεται να υιοθέτησαν τη φαραωνική μορφή απόδοσης του Όσιρη¹¹.

Η ομοιότητα που παρουσιάζουν τα αγάλματα αυτά με κάποια αντίστοιχα, που εικονίζουν τον Αντίνοο ως φαραώ, είχε αρχικά οδηγήσει στην υπόθεση ότι ίσως και τα παραδείγματα της Μπρεξίζας αποτελούν αναπαραστάσεις του θεοποιημένου Αντίνοου¹².

Ο Αντίνοος υπήρξε ευνοούμενος του αυτοκράτορα Αδριανού, είχε όμως άτυχο τέλος, αφού σε νεαρή ακόμη ηλικία πνίγηκε στο Νείλο¹³. Για να τιμήσει τον πιστό του ακόλουθο, ο Αδριανός τον θεοποίησε¹⁴ και πλήθος αγαλμάτων του κατέκλυσαν όλη την αυτοκρατορία. Πολύ γρήγορα ο Αντίνοος εξισώθηκε με τον Όσιρη, αφού

5. J.G. Griffiths (1980) 627-628/ J.C. Grenier (1978) 21/ J.G. Griffiths (1970) 494/ H. Bonnet (1971) 575.

6. Ο φαραώ εν ζωή εξισώνεται με τον Όρο. Σταδιακά η ταύτιση με τον Όσιρη δεν περιορίζεται μόνο στους φαραώ αλλά σε κάθε άνθρωπο (G. Hölbl (1981) 163, 167-168/ G. Clerc & J. Leclant (1994b) 107), ο οποίος μετά τον θάνατό του γίνεται ένας νέος Όσιρις (S. Morenz (1969) 75-91).

7. Βλ. παρακάτω για Σάραπν.

8. Ο Όσιρις παραμένει ο θεός κυρίαρχος του Κάτω Κόσμου, ενώ ο Σάραπις παρουσιάζεται ως ο θεός «σωτήρας», προστάτης των ζωντανών (G. Hölbl (1981) 163/ M. Malaise (2005), 139).

9. M. Bommas (2005) 318-319/ V. Tran Tam Tinh (1964) 65.

10. Γι' αυτό κατά τη ρωμαϊκή εποχή ο θεός απεικονιζόταν συχνά ως Όσιρις - Κάνωπος, δηλαδή η κεφαλή του Όσιρη πάνω σ' ένα κανωπικό αγγείο (G. Clerc & J. Leclant (1994γ) 116-131/ R.A. Wild (1981) 102-103, 113-117).

11. C. Leblanc (1980) 72/ του ίδιου (1982) 298/ A. Dieter (1972) 101-108.

12. A. Ντατσούλη - Σταυρίδη (1980) 345-348.

13. A.R. Birley (1995) 145/ A. Backe (2005) 4.

14. Στο σημείο του πνιγμού του ιδρύθηκε πόλη που έφερε το όνομά του [R. Merkelbach (1995) 146] και καθιερώθηκαν αγώνες και λατρεία προς τιμήν του [G. Hölbl (1981) 170].

και εκείνος είχε αντίστοιχη τύχη¹⁵. Έτσι δημιουργήθηκε ένας νέος θεός, ο Οσιραντίνοος¹⁶, με μια σειρά αγαλμάτων του νέου στον τύπο του φαραώ¹⁷. Ωστόσο τα χαρακτηριστικά του προσώπου των αγαλμάτων της Μπρεξίζας είναι τόσο ιδεαλιστικά που δεν παραπέμπουν σε πορτρέτο του Αντίνοου.

Έντονη είναι η παρουσία της Ίσιδας στο ιερό. Υπήρξε από τις κυριότερες θεότητες του αιγυπτιακού πάνθεου, ενώ από την ελληνιστική εποχή έγινε πολύ δημοφιλής στον ελληνικό κόσμο ως πιστή σύζυγος, στοργική μητέρα και θεά που προστατεύει όσους κινδυνεύουν. Γρήγορα συσχετίστηκε με ελληνικές θεότητες και προσέλαβε πλήθος ιδιοτήτων και επιθέτων.

Τα αγάλματα των πυλώνων ανήκουν στον ίδιο αγαλματικό τύπο παριστάνοντας την Ίσιδα, με διαφορετική κάθε φορά ιδιότητα (εικ. 6-8)¹⁸.

Φορούν ποδήρη χιτώνα και από πάνω ένδυμα με άνοιγμα μόνο από τον λαιμό, αμφίεση που χρησιμοποιήθηκε κατά τη ρωμαϊκή εποχή για την απεικόνιση της Ίσιδας¹⁹. Χαρακτηριστική είναι η κόμμωση, με την οποία παριστάνεται η θεά στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή. Χωρίζεται στο μέσον επάνω από το μέτωπο, ενώ από τους κροτάφους ελικοτοί βόστρυχοι (γνωστοί ως Λιβυκοί βόστρυχοι) καταλήγουν στο στήθος και την πλάτη²⁰.

Η Ίσιδα του νοτίου προπύλου (εικ. 6) φέρει στο κεφάλι στέμμα αποτελούμενο από τον ηλιακό δίσκο και φτερά, πλαισιωμένα από τα κέρατα της θεάς Άθωρ, η οποία αποδιδόταν ως αγελάδα. Η Ίσιδα συνδέθηκε από πολύ παλιά με την αδερφή της Άθωρ, υιοθετώντας συχνά τα σύμβολά της.

Στο δεξί χέρι η θεά κρατάει στάχυα, στοιχείο που παραπέμπει στη Δήμητρα. Η Ίσιδα είχε θεωρηθεί από τους Αιγυπτίους η προστάτιδα της βλάστησης και της γεωργίας, καθώς φέρεται να αποκάλυψε στους ανθρώπους την καλλιέργεια των σιτηρών²¹ και τους καρπούς της γης²². Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Έλληνες της Αιγύπτου την αποκαλούσαν Δήμητρα²³, ενώ, όπως αναφέρεται σε επιγραφές, της αποδίδουν και τις επωνυμίες καρποφόρος ή καρποτόκος²⁴. Η σύνδεση με τη Δήμητρα δεν οφείλεται μόνο στην κοινή ιδιότητά τους ως θεές της βλάστησης και της

15. H. Meyer (1991) 120.

16. J.C. Grenier (2008) 1-36.

17. C. Vout (2005) 80-96/ H. Meyer (1991) 120. Επίσης θεωρήθηκε ως θεός σωτήρας και λειτουργούσε ως μέσον ανάμεσα στον θεό Ρα-Χαράκτε και τον θεϊκό αυτοκράτορα-φαραώ.

18. I. Dekoulaou (2010) 109-133.

19. I. Dekoulaou (2011) 30/ I. Dekoulaou (2010) 111.

20. Η ονομασία οφείλεται στην κόμμωση που έφερε απεικόνιση της θεάς Λιβύης σε Κυρηναικά νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. και αργότερα σε πολεμιακά νομίσματα.

21. Διόδωρος Σικελιώτης, I.14.2-3.

22. Όπως αναφέρεται στις Αρεταλογίες [D. Möller (1961) 31-33].

23. Ηρόδοτος, *Ίστορίαι*, II, 59, 2: «*Ἴσις δὲ ἐστὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων γλῶσσαν Δημήτηρ*».

24. RICIS 101/0233, 202/1801, 301/0601.

αναγέννησης της φύσης, αλλά και στην αντιστοιχία των μύθων: την αναζήτηση και ανεύρεση του Όσιρη από την Ίσιδα και της Κόρης από τη Δήμητρα.

Το άγαλμα στον δυτικό πυλώνα (εικ. 7) κρατάει σε κάθε χέρι από τρία μικρά άγρια τριαντάφυλλα, σύμβολο της θεάς Αφροδίτης, συνδέθηκαν όμως και με την Ίσιδα στην Αίγυπτο. Στο έργο του Απουλλήιου «ο Χρυσός Γάιδαρος»²⁵ (*Asinus Aureus*), ο ήρωας της ιστορίας Λούκιος μεταμορφώθηκε από λάθος σε γάιδαρο. Μετά από υπόδειξη της Ίσιδας, που φανερώθηκε στον ύπνο του και ενώ παρακολουθούσε τη γιορτή των Πλοιαφειών στο Ισείο στις Κεγχρεές, έφαγε τα τριαντάφυλλα που κρατούσε ο ιερέας της πομπής και απέκτησε ξανά ανθρώπινη μορφή.

Ο συγκρητισμός της Ίσιδας με την Αφροδίτη, που δημιουργήθηκε κατά την ελληνιστική εποχή, δείχνει να έχει τις ρίζες του στην παλαιότερη συσχέτιση της Ίσιδας με την Άθωρ, η οποία θεωρούνταν η θεά του έρωτα και των γυναικών.

Τέλος, η Ίσιδα από τον βόρειο πυλώνα (εικ. 8) σώζεται από τη μέση και κάτω, χωρίς να φέρει κάποιο σύμβολο που να προσδιορίζει την ιδιότητα της θεάς.

Ένα ακόμη άγαλμα Ίσιδας, εντελώς διαφορετικού τύπου, αποκαλύφθηκε σε ένα δωμάτιο του ιερού (εικ. 9)²⁶. Φοράει τη χαρακτηριστική ενδυμασία της θεάς²⁷ με χιτώνα με κοντά μανίκια και πάνω από αυτόν κροσσωτό ιμάτιο, το οποίο δένεται με τον γνωστό ως «ισιακό» κόμβο μπροστά στο στήθος. Με το αριστερό της χέρι τραβάει το άκρο του ιματίου της, ενώ στο δεξί κρατά δυσνόητο αντικείμενο, ίσως ταινία, σύμβολο κυριαρχίας και αιώνιας ζωής²⁸.

Απεικονίσεις της θεάς Ίσιδας έχουμε επίσης και στο δίσκο λύχνων εξαιρετικά μεγάλων διαστάσεων²⁹, που βρέθηκαν στο ίδιο δωμάτιο με το προαναφερόμενο άγαλμα της Ίσιδας (εικ. 10). Σε έξοχο ανάγλυφο αποδίδονται οι προτομές της Ίσιδας και του Σάραπν σε κατατομή αντικρυστά. Η Ίσιδα αποδίδεται σε κάποιες περιπτώσεις με στάχνα στο κεφάλι ως Ίσιδα-Δήμητρα³⁰ και σε άλλες με τον αριστερό ώμο ακάλυπτο ως Ίσιδα-Αφροδίτη³¹, δημιουργώντας μία αντιστοιχία με τα αγάλματα του νότιου και δυτικού πυλώνα.

25. Γνωστό και ως *Μεταμορφώσεων Έργα*, Βιβλίου XI, 3-15.

26. I. Dekoulaou (2010) 109-133. (Αριθμός Καταγραφής AMM Λ438).

27. Χρησιμοποιήθηκε πολύ από τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. στην εικονογραφία της Ίσιδας και των ιερειών της (El. Walters (1988), 6-9).

28. I. Dekoulaou (2010) 114-116/ I. Dekoulaou (2011) 23-46.

29. Μήκος 0,40μ., διάμετρος 0,265μ., ύψος 0,12μ.

30. P. Fotiadi (2011) 65-78/ I. Δεκουλάκου (2003) 213-221/ I. Dekoulaou (2011) 34-35.

31. Ως πρότυπο πρέπει να λειτούργησε ο τύπος της «Αφροδίτης Λούβρου-Νεαπόλεως» ή της «Αφροδίτης-Frejus» [I. Δεκουλάκου (2003) 216-217, P. Fotiadi (2011) 71, σημ. 36].

Αντικριστά από την Ίσιδα αποδίδεται ο θεός Σάραπης³². Πρόκειται για νεότερη θεότητα, η οποία δημιουργήθηκε από τον Πτολεμαίο Α΄ τον Σωτήρα το 280 π.Χ.³³ και σκοπό είχε να συγκεράσει τις αιγυπτιακές με τις ελληνικές λατρείες³⁴. Αποτελεί συγχώνευση των θεών Όσιρη και Άππ (ο ιερός ταύρος των αρχαίων Αιγυπτίων)³⁵. Η λατρεία του διαδόθηκε ευρύτατα στον δυτικό κόσμο, ο οποίος ήταν περισσότερο εξοικειωμένος με την ανθρωπομορφική διάσταση του νέου θεού, σε σχέση με τους ζωόμορφους Αιγύπτιους θεούς.

Από τον Όσιρη ο Σάραπης κράτησε κυρίως τον χθόνιο χαρακτήρα και γι' αυτό σχετίστηκε με τον Πλούτωνα. Διατήρησε επίσης τη σύνδεση με την Ίσιδα, παίρνοντας τον αντίστοιχο ρόλο του συζύγου και κυρίαρχου θεού. Γρήγορα συνδέθηκε με τον Δία, με τον οποίο μοιράστηκαν εικονιστικά στοιχεία. Κύριο όμως χαρακτηριστικό του Σάραππ στάθηκε ο θεραπευτικός του χαρακτήρας, αναλαμβάνοντας ιδιότητες και στοιχεία λατρείας του Ασκληπιού. Έτσι τα ιερά του εξελίχθηκαν σε θεραπευτήρια, όπου οι πιστοί ακολουθούσαν ως θεραπεία την ερμηνεία των ονείρων, που έβλεπαν κατά τη διάρκεια του ύπνου τους στο ιερό.

Οι απεικονίσεις του Σάραππ στον δίσκο των λύχνων ακολουθούν τον γνωστό εικονογραφικό τύπο του θεού, με μακριά κόμη και πλούσια γενειάδα, που θυμίζει έντονα την εικόνα του Δία και του Πλούτωνα. Στο κεφάλι φέρει τον κάλαθο ή το μόδιο, που αποτελούσε μέτρο σάθμισης σιτηρών, εξ ου και σύμβολο βλάστησης και πλούτου. Ως πρότυπο του τύπου λέγεται ότι υπήρξε το γνωστότερο άγαλμα του θεού που στόλιζε το Σαραπέιο της Αλεξάνδρειας, έργο του γλύπτη Βρύαξι (εικ. 11).

Ένας ακόμη αιγύπτιος θεός που εμφανίζεται στο ιερό είναι ο Όρος. Εκπροσωπείται με τέσσερα αγάλματα γερακιών που με μικρές διαφορές ακολουθούν τον ίδιο εικονιστικό τύπο³⁶ (εικ. 12). Το γεράκι αποδίδεται να στέκεται όρθιο με κλειστά τα φτερά και να κοιτάζει μπροστά. Τα τρία γλυπτά σώζουν στο κεφάλι το διπλό στέμμα της Άνω και Κάτω Αιγύπτου³⁷, στοιχείο που συμβολίζει την ένωση των δύο περιοχών από τον γερακόμορφο θεό³⁸.

Ο Όρος υπήρξε ένας από τους παλαιότερους και σημαντικότερους θεούς της Αρχαίας Αιγύπτου και εμφανίστηκε με πολλά ονόματα και διαφορετικές μορφές (ως γεράκι – γερακοκέφαλος θεός – ηλιακός δίσκος με φτερά γερακιού ή ως παιδί με

32. G. Clerc & J. Leclant (1994a) 504-518/ W. Hornbostel (1973).

33. Σύμφωνα με τον θρύλο, ο Πτολεμαίος είδε στον ύπνο του έναν άγνωστο θεό που τον διέταζε να μεταφέρει το άγαλμά του από τη Σινώπη της Μικράς Ασίας στην Αλεξάνδρεια.

34. G. Clerc & J. Leclant (1994a) 666-667/ H. Bonnet (1971) 650-652.

35. U. Wilcken (1912) 77-89.

36. Λ. Σίσκου (2014) 17/ L. Siskou (2016) 203/ Λ. Σίσκου (υπό δημοσίευση). (AMM Λ653, Λ488, Λ689, Λ690).

37. Το κόκκινο διάδημα της Κάτω Αιγύπτου και τη λευκή μίτρα της Άνω Αιγύπτου.

38. Chr. Strauss (1980) 811-816/ E.S. Meltzer (2001) 119-122.

το όνομα Αρποκράτης)³⁹. Η πρωϊμότερη μορφή του, με το όνομα Ώρος ο πρεσβύτερος, ήταν ως θεός του ουρανού και εικονίζεται ως γεράκι που τα μάτια του ήταν η σελήνη και ο ήλιος⁴⁰, ενώ οι φτερούγες του ο ουρανός.

Σύντομα συσχετίστηκε με τον ήλιο⁴¹ και τον Ρα⁴², ενώ οι Έλληνες αντίστοιχα τον είχαν εξομοιώσει με τον Απόλλωνα. Ωστόσο η πιο γνωστή μορφή του γερακόμορφου θεού είναι ως γιος της Ίσιδας⁴³. Στην ελληνική του εκδοχή ονομάστηκε Αρποκράτης, «ο Ώρος παιδί», παίρνοντας ανθρώπινη μορφή⁴⁴. Μαζί με την Ίσιδα και τον Όσιρη αποτελούσαν την ιερή τριάδα της αρχαίας Αιγύπτου και απεικονίζονται συχνά και οι τρεις μαζί.

Σύμφωνα με τον μύθο⁴⁵, ο Ώρος γεννήθηκε από την Ίσιδα, η οποία αφού γοιμοποιήθηκε από τον νεκρό Όσιρη, κρύφτηκε στους βάλτους για να γλυτώσει τον γιο της από τον Σεθ. Όταν ενηλικιώθηκε, ο Ώρος συγκρούστηκε και νίκησε τον θείο του, παίρνοντας εκδίκηση για τον θάνατο του πατέρα του. Στη μάχη ο Ώρος έχασε το ένα μάτι και ο Σεθ τα γεννητικά του όργανα. Μετά την επικράτησή του, ο Ώρος αναδεικνύεται κυρίαρχος σε όλη την Αίγυπτο, ενώνοντας και τα δύο βασίλεια, της Άνω και Κάτω Αιγύπτου, ενώ με τη σειρά του μεταφέρει αυτή την εξουσία στον γήινο εκπρόσωπό του, τον φαραώ⁴⁶.

Μία άλλη θεότητα που εμφανίζεται με έμμεσο τρόπο στο ιερό είναι η Άθωρ. Το άγαλμα της Ίσιδας από τον νότιο πυλώνα φέρει στο κεφάλι το χαρακτηριστικό στέμμα της Άθωρ, αποτελούμενο από τον ηλιακό δίσκο και φτερά, πλαισιωμένα από τα κέρατα της θεάς (εικ. 6).

Επίσης στο εσωτερικό του διαδρόμου του ιερού βρέθηκαν τρία κιονόκρανα, που παραπέμπουν έντονα στα λεγόμενα «αθωρικά κιονόκρανα» (εικ. 13). Πρόκειται για κιονόκρανα κορινθιακού τύπου, τα οποία έφεραν στις τέσσερις πλευρές τους κεφαλές της θεάς.

Η θεά Άθωρ⁴⁷, ήταν κόρη του Ρα και σύζυγος ή μητέρα του Ώρου, γι' αυτό και το όνομά της ερμηνεύεται ως «κατοικία του Ώρου». Γρήγορα ταυτίστηκε με την Ίσιδα, στην οποία συχνά δάνειζε σύμβολα και στοιχεία λατρείας. Εμφανίζεται με διαφορε-

39. E.S. Meltzer (2001) 119/ B. Watterson (1998) 31/ M.O. Jentel (1990) 538.

40. W. Schenkel (1980) 14.

41. Πήρε την ονομασία «Χεράκι», ο Ώρος των δύο οριζόντων και κυρίως του ανατέλλοντος ηλίου. Έγινε μέρος της ηλιακής λατρείας της Ηλιουπόλεως.

42. J.C. Goyon (1988) 29-39/ E.S. Meltzer (2001) 120/ B. Watterson (1998) 31.

43. M. Malaise (2005) 34.

44. Στο ίδιο, 35.

45. Το κείμενο του μύθου του Ώρου είναι παραγμένο στους εσωτερικούς τοίχους του ναού της Ενφού.

46. Έτσι ο εν ζωή φαραώ γίνεται η ενσάρκωση του Ώρου, ο Ώρος ο «ζωντανός» [J.C. Goyon (1988), 30].

47. D. Vischak (2001) 82-85/ L. Tripani (2015).

τικές μορφές: άλλοτε ως γυναίκα που στο κεφάλι φέρει το στέμμα της, άλλοτε ως αγελάδα και τέλος ως γυναίκα με κεφάλι αγελάδας. Λατρεύτηκε ως θεά της αγάπης, του έρωτα και της γονιμότητας, και γι' αυτό συσχετίστηκε με την Αφροδίτη. Κατ' επέκταση έγινε η βασίλισσα της μουσικής, του χορού και της ευθυμίας.

Η λατρεία των αιγυπτιακών θεοτήτων υιοθετείται σταδιακά στον ελληνικό χώρο από τις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αι. π.Χ. Γνωρίζουμε ότι το 333/2 π.Χ. επιτράπη σε Αιγυπτίους εμπόρους να ιδρύσουν ιερό της Ίσιδας στον Πειραιά⁴⁸. Ωστόσο, μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Μέγα Αλέξανδρο, ενισχύθηκε ιδιαίτερα η λατρεία και η ελληνοποίηση των αιγυπτιακών θεοτήτων, φτάνοντας στο απόγειό της κατά τη ρωμαϊκή εποχή και ιδίως τον 2ο αι. μ.Χ.⁴⁹

Στο ιερό της Μπρεξίζας θα πρέπει να τελούνταν οι μεγάλες εορτές της Ίσιδας και του Σάραπν. Οι μεγάλοι λύχννοι που βρέθηκαν σε αυτό πιθανότατα αποτελούσαν μέρος⁵⁰ εορτασικών νυκτερινών τελετών προς τιμήν του θεϊκού ζεύγους. Ιδιαίτερα οι γιορτές προς τιμήν της Ίσιδας ήταν εορτές πυράς, δηλ. κυριαρχεί το στοιχείο του φωτισμού ακόμα και στις τελετές που διεξάγονταν κατά τη διάρκεια της ημέρας⁵¹.

Η πιο γνωστή από αυτές τις γιορτές ήταν οι λυχνναψίες που τελούνταν στις 12 Αυγούστου⁵². Ο Ηρόδοτος στο έργο του *Ίστορίαι*, II, 62, 1-2, αναφέρει σχετικά: «*Στην πόλη Σάιδα πάλι, όταν συναχτούν για τις θυσίες μια νύχτα ανάβουν όλοι λυχνάρια πολλά, έξω στο ύπαιθρο, γύρω στα σπίτια. Τα λυχνάρια αυτά είναι τσανάκια γεμάτα αλάτι και λάδι· το φπίλι τους βρίσκεται στην επιφάνεια και καίει όλη τη νύχτα, και το όνομα της εορτής είναι λυχνοκαΐα. Και όσοι Αιγύπτιοι δεν πάνε σ' αυτό το πανηγύρι, τηρούν τη νύχτα της θυσίας και ανάβουν όλοι λυχνάρια, και έτσι τα λυχνάρια δεν ανάβουν μόνο στη Σάιδα αλλά σε όλη την Αίγυπτο*».

Η γειτνίαση του ιερού με τη θάλασσα οδηγεί στη σκέψη ότι στον χώρο θα πρέπει να τελούνταν και τα Πλοιαφέσια/ *Isidis Navigium* (5-7 Μαρτίου), κατά τη διάρκεια των οποίων έφεραν με πομπή ένα πλοίο, όπου είχαν τοποθετήσει στολισμένο το ξόανο της Ίσιδας και στη συνέχεια το έριχναν στη θάλασσα⁵³.

Άλλες γιορτές των ρωμαϊκών χρόνων ήταν τα Σεράπια⁵⁴, στα οποία λατρεύονταν ο Σάραπν μαζί με την Ίσιδα Φαρία (δηλ. του Φάρου της Αλεξάνδρειας), ενώ το

48. Δ.Χ. Ναούμ (2009) 1. Αυτό το γεγονός επιβεβαιώνει ότι η αιγυπτιακή θρησκεία άνηθε κυρίως σε παραθαλάσσιες περιοχές και πόλεις που αποτελούσαν εμπορικά σταυροδρόμια.

49. Σημαντικά στοιχεία για την αιγυπτιακή λατρεία, εκτός από τις επιγραφές, αντλούμε από το έργο του Πλούταρχου *Περί Ίσιδος και Οσίριδος* και του Απουλπίου *Μεταμορφώσεις* (κυρίως το βιβλίο 11).

50. Όλοι οι λύχννοι είχαν χρησιμοποιηθεί, όπως φανερώνουν τα ίχνη καύσης στον μυκήτρα.

51. W. Burkert (1993) 262. Και άλλες ελληνικές θεότητες λατρεύονταν με εορτές πυράς, όπως η Άρτεμις, η Δήμητρα και ο Ηρακλής.

52. J.L. Podvin (2015) 39-46.

53. J.H. Gaisser (2008) 50-51.

54. D. Frankfurter (1998) 56-58.

φθινόπωρο εορταζόταν η Αναζήτηση του Όσιρη/ Inventio Osiridis, με αναπαράσταση της προσπάθειας της Ίσιδας να βρει και να επαναφέρει στη ζωή τον σύζυγό της.

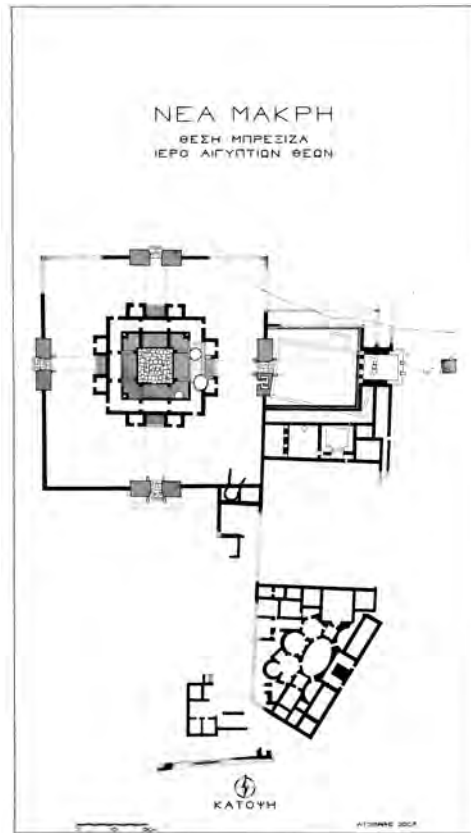
Έτσι, η ίδρυση ενός ιερού αφιερωμένου σε αιγύπτιους θεούς στα ανατολικά παράλια της Αττικής στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τόσο αποτέλεσμα εμπορικών σχέσεων αλλά κυρίως της διάθεσης του Ηρώδη να μιμηθεί τα αυτοκρατορικά πρότυπα και την έντονη αιγυπτιομανία που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Για τον λόγο αυτό, οι απεικονίσεις των θεών στο ιερό διατήρησαν έντονο τον αιγυπτιακό τους χαρακτήρα. Αν και εξωτικοί, οι εισαγόμενοι αυτοί θεοί, γρήγορα κέρδισαν την πλήρη αποδοχή των πιστών, καθώς συμπαραστέκονταν και βοηθούσαν όσους υπέφεραν και είχαν την ανάγκη τους.

Summary

In the southeast edge of the Marathon plain named Brexiza, Herodes Atticus founded a sanctuary dedicated to the Egyptian gods in the middle of the second century AD, under the influence of the Roman emperor Hadrian. Judging from the archeological evidence, the sanctuary must have been dedicated to Sarapis, the hellenized form of Osiris. Isis, the spouse of Osiris, had a dominant role, while their son Horus was also worshipped.

According to the myth, Osiris ruled the world with the help of his wife Isis. When he was murdered by his evil brother Seth, Isis managed to bring him back to life to conceive a son, Horus, who revenged his father's death and killed his uncle. Horus was confirmed as ruler of the living, while Osiris was declared ruler of the underworld.

At the sanctuary the royal couple is depicted in three pairs of colossal statues set on pedestals, flanking the entrances. The male statues follow the pharaonic type and are thought to have represented Osiris assimilated with the deified pharaoh. The female statues represent the goddess Isis as Isis-Demeter (south pylon), with sheaf of corn in the right hand, and Isis-Aphrodite (west pylon), holding roses. Another statue of Isis, following a different type, was found in a room of the sanctuary, together with an amount of enormous lamps with relief representation of Serapis and Isis on the disc. The god Horus was worshiped as the god of light and sky, therefore he was associated with the falcon. He is represented at the sanctuary by four marble falcon statues. Finally, images of the cow goddess Hathor appear in three capitals with the face of the goddess on each of the four sides.

Σχέδιο 1. Κάτοψη του Ηρώδειου συγκροτήματος στη Μπρεξίζα Μαραθώνα.

Εικ. 1. Δυτικός πυλώνας του ιερού με αντίγραφα αγαλμάτων.

Εικ. 2. Αγαλμα Όσιρη - φαραώ.
Ε.Α.Μ. Αιγυπτιακή Συλλογή.

Εικ. 3. Αγαλμα Όσιρη - φαραώ
από τον βόρειο πυλώνα του ιερού.

Εικ. 4. Αγαλμα Όσιρη - φαραώ
από τον νότιο πυλώνα του ιερού.

Εικ. 5. Αγαλμα Όσιρη - φαραώ
από τον δυτικό πυλώνα του ιερού.

*Εικ. 6. Άγαλμα Ίσιδας
από τον νότιο πυλώνα του ιερού.*

*Εικ. 7. Άγαλμα Ίσιδας
από τον δυτικό πυλώνα του ιερού.*

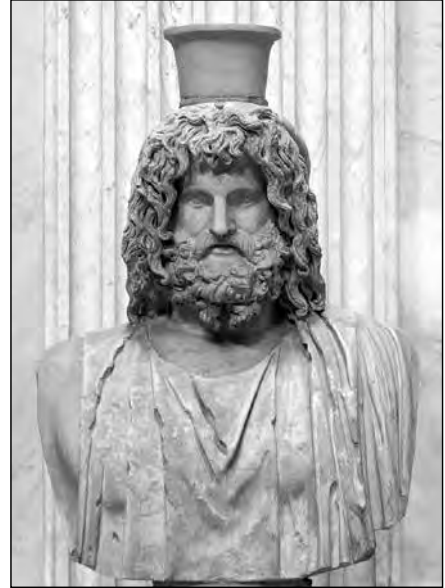
*Εικ. 8. Άγαλμα Ίσιδας
από τον βόρειο πυλώνα του ιερού.*

*Εικ. 9. Άγαλμα Ίσιδας
από το ΝΔ δωμάτιο του ιερού.*

Εικ. 10. Λύχνος με παράσταση
Ίσιδας και Σάραπν.

Εικ. 11. Σάραπν Ρωμαϊκό αντίγραφο
Βατικανό_Pio-Clementino_Inv689_n2.

Εικ. 12. Άγαλμα Ώρου ως γεράκι
από το ιερό.

Εικ. 13. Αθωρικό κιονόκρανο
από το ιερό.

Βιβλιογραφία

- Backe A. (2005) *Antinoos, Geliebter und Gott*, Berlin.
- Birley A. R. (1997) *Hadrian, the Restless Emperor*, London, New York.
- Bommas M. (2005) “Heiligtümer ägyptischer Gottheiten und ihre Ausstattung in hellenistischer und römischer Zeit” στο Beck H., Bol P. C. & M. Bückling (επιμ.), *Ägypten – Griechenland – Rom: Abwehr und Berührung, Städtisches Kunstinstitut und Städtische Galerie, 26. November 2005 – 26. Februar 2006*, Frankfurt, 315-322.
- Bonnet H. (1971) *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, N. York.
- Burkert W. (1993) *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασσική εποχή*. Αθήνα.
- Clerc G. & J. Leclant (1994a) “Sarapis”, *LIMC* VII.1, 666-692 & VII.2 504-518.
- Clerc G. & J. Leclant (1994b) “Osiris”, *LIMC* VII, 107-116.
- Clerc G. & J. Leclant (1994γ) “Osiris-Canopus”, *LIMC* VII, 116-131.
- Δεκουλάκου Ι. (1991) «Το ιερό της Ίσιδος στον Μαραθώνα», *Αρχαιολογία*, 39, 67-71.
- Δεκουλάκου Ι. (2001) «Νέα στοιχεία από την ανασκαφή του ιερού των Αιγυπτίων Θεών στον Μαραθώνα», *ΑΑΑ*, 32-34, 1999-2001, 113-126.
- Δεκουλάκου Ι. (2003) «Λύχνος με παράσταση Σάραππ και Ίσιδας από το ιερό των Αιγυπτίων Θεών στον Μαραθώνα» στο: Δαμάσκος Δ. (επιμ.), *Επιτύμβιον Gerhard Neumann*, Μουσείο Μπενάκη Παράρτημα 2, Αθήνα, 213-221.
- Δεκουλάκου Ι. (2005) «Το ιερό των Αιγυπτίων Θεών στον Μαραθώνα» στο: Βασιλοπούλου Β. (επιμ.), *Απική 2004: Ανασκαφές, Ευρήματα, Νέα Μουσεία*, Αθήνα, 45-48.
- Dekoulakou I. (2010) “Statues of Isis from the Sanctuary of the Egyptian Gods at Marathon” στο: Buraselis K. & Meidani K. (επιμ.): *Marathon: The Battle and the Ancient Deme*, 109-133.
- Dekoulakou I. (2011) “Le Sanctuaire des Dieux Egyptiens a Marathon” στο: Bricault L. & Veymiers R. (επιμ.), *Bibliotheca Isiaca II, La diffusion isiaque en Grèce. Nouvelles perspectives, Actes du IVe colloque international sur les etudes isiaques, Université de Liège, 27-29 novembre 2008. II, Liège*, 23-46.
- Dieter A. (1980) “Osirispeiler” *Lexikon der Ägyptologie Band IV*, Helck, W. & W. Westendorf (επιμ.), Wiesbaden, 633-634.
- Fotiadi P. (2011) “Ritual Terracotta Lamps with Representations of Sarapis and Isis from the Sanctuary of the Egyptian Gods at Marathon: the Variation of “Isis with Three Ears of Wheat” στο: Bricault L. - Veymiers R. (επιμ.), *Bibliotheca Isiaca II, La diffusion isiaque en Grèce. Nouvelles perspectives, Actes du IVe colloque international sur les etudes isiaques, Université de Liège, 27-29 novembre 2008. II, Liège*, 65-78.
- Frankfurter D. (1998) *Religion in Roman Egypt: Assimilation and Resistance* Princeton, New Jersey, 56-58.
- Goyon J.C. (1988) “Ptolemaic Egypt: Priest and the Traditional Religion” στο: Bianchi R.S. (επιμ.), *Cleopatra’s Egypt, Age of Ptolemies*, The Brooklyn Museum, 29-39.
- Gaisser J.H. (2008) *The Fortunes of Apuleius and the Golden Ass: A Study in Transmission and Reception*, Princeton and Oxford, 50-51.
- Grenier J. C. (1978) “L'autel funéraire isiaque de Fabia Stratonice” *Etudes Preliminaires aux religions orientales dans l'empire romain*, Leiden.
- Grenier J. C. (2008) “L’Osiris Antinoos”, *CENIM 1*, Montpellier.
- Griffiths J.G. (1958) “The Interpretation of Horus-myth of Edfu”, *JEA* (44) 75-85.

- Griffiths J.G. (1970) *Plutarch's de Iside et Osiride*, Wales.
- Griffiths J.G. (1980) "Osiris", *Lexikon der Ägyptologie Band IV*, Helck W. & W. Westendorf (επιμ.), Wiesbaden, 623-633.
- Hölbl G. (1981) *Die orientalischen Religionen im Römerreich*, Series: EPRO 93, Leiden.
- Hornbostel W. (1973) *Sarapis, Studien zur Überlieferungsgeschichte, den Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt eines Gottes*, Leiden.
- Jentel M.O. (1990) "Horus", *LIMC V*, 538-542.
- Leblanc C. (1980) "Piliers et colosses de type 'osiriaques' dans le contexte des temps de culte royal", *BIFAO 80*, 69-89.
- Leblanc C. (1982) "Le culte rendu aux colosses 'osiriaques' durant de nouvel empire", *BIFAO 82*, 295-311.
- Malaise M. (2005) *Pour une terminologie et une analyse des cultes isiaques*, Mémoires de la Classe des Lettres de l'Académie royale de Belgique, Bruxelles.
- Meltzer E.S. (2001) "Horus" *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, D. B. Redford (επιμ.), Oxford, 119-122.
- Merkelbach R. (1995) *Isis Regina – Zeus Sarapis (Die griechisch - römisch - ägyptische Religion nach den Quellen dargestellt)*, Stuttgart und Leipzig.
- Meyer H. (1991) *Antinoos*, München.
- Morenz S. (1969) "Das Problem des Werdens zu Osiris in der griechisch - römischen Zeit Ägyptens" στο: *Religions en Égypte hellénistique et romaine*, 75-91.
- Müller D. (1961) *Ägypten und die griechischen Isis-Aretalogien*, Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse 53/1, Berlin.
- Ναούμ Δ.Χ. (2009) «Ο Εξελληνισμός της θεάς Ίσιδας και η Εξάπλωση της Λατρείας της» *Archaeology and Arts*. www.archaiologia.gr < blog > 2009/08/11
- Ντατσούλη-Σταυρίδη Α. (1980) «Συμβολή στην εικονογραφία του Αντίνοου», *Αρχαιογνωσία 1*, 345-348.
- Podvin J.L. (2015) "La Lumiere dans les fetes isiaques", *Revista Transilvania*, 10, 35-42.
- Roullet A. (1972) *The Egyptian and Egyptianizing Monuments of Imperial Rome*, Series: EPRO 20, Leiden.
- Schenkel W. (1980) "Horus" *Lexikon der Ägyptologie Band IV*, Helck W. & W. Westendorf (επιμ.), Wiesbaden, 14-25
- Siskou L. (2011) "The Male Egyptianizing Statues from the Sanctuary of the Egyptian Gods at Marathon" στο: Bricault L.- Veymiers R. (επιμ.), *Bibliotheca Isiaca II, La diffusion isiaque en Grèce. Nouvelles perspectives, Actes du IVe colloque international sur les etudes isiaques, Université de Liège, 27-29 novembre 2008. II*, Λιέγη, 79-95.
- Siskou L. (2014) «Μαρμάρινο γλυπτό του θεού Ώρου με τη μορφή γερακιού» στον κατάλογο της έκθεσης *Adriano e la Grecia Tivoli*, Antiquarium di Villa Hadriana, 17.
- Siskou L. (2016) «Marble sculpture of the god Horus, in the form of a falcon» στον κατάλογο της έκθεσης *A Journey to the Land of Immortals - 4,000 Years of Greek Treasures*, Tokyo, 203.
- Σίσκου Λ. (υπό δημοσίευση) «Μαρμάρινα γλυπτά γερακιών από το ιερό των Αιγυπτίων θεών στον Μαραθώνα», *ΑΔ*.
- Strauss Chr. (1980) "Kronen", *Lexikon der Ägyptologie Band III*, Helck, W. & W. Westendorf (επιμ.), Wiesbaden, 811-816.
- Tran tam Tinh V. (1964) *Essai sur le culte d'Isis à Pompéi*, Paris.

- Tripiani L. (2015) *The Goddess Hathor: Iconography*.
- Vischak D. (2001) "Hathor" *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Oxford.v.2 Redford D.B. (επιμ.), 82-85.
- Vout C. (2005) "Antinous, Archaeology and History", *JRS*, 95, 80-96.
- Wilcken U. (1912) *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde. I. Bd. Historischer Teil*, Berlin-Leipzig.
- Wild R. A. (1981) *Water in the Cultic Worship of Isis and Sarapis*, Series: EPRO 87, Leiden.
- Walters E. (1988) "Attic Grave Reliefs that represent Women in the Dress of Isis", *Hesperia* Suppl. 22, Princeton.
- Watterson B. (1998) *The House of Horus in Edfu*, Great Britain.